

УДК 341.492.1/341.491

НІКОЛАЄНКО Т. Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО НОРМАТИВНОСТІ ВРЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анотація. У статті досліджуються особливості конструювання законодавчих норм у сфері регулювання кримінальної відповідальності військовослужбовців з урахуванням приналежності до відповідної правової системи. Аналіз кожної з них сприяв формуванню авторського бачення щодо правових тенденцій з урегулювання військово-правових відносин у цілісності існування кримінального права чи його комплексності в якості самостійної галузі права.

Ключові слова: комплексність нормативного врегулювання, приналежність до правової сім'ї, особливості розвитку національного законодавства, кримінальна відповідальність військовослужбовців.

Постановка проблеми. Європейський вибір українського народу, його невтомна боротьба за побудову оновленої системи відносин між громадянами, суспільством і державою визначили пріоритети подальшого її розвитку. Революція Гідності, боротьба за свободу створили нову ідею – ідею гідності, свободи та майбутнього. Україна увійшла в нову епоху історії, епоху, де український народ отримав унікальний шанс побудови нової держави. Ратифікація Угоди про асоціацію стала інструментом для подальших перетворень держави, її дороговказом для членства. Упровадження європейських стандартів, необхідність виходу України на провідні позиції у світі визначили мету її стратегії та подальшого розвитку на майбутнє. Забезпечення сталого розвитку, гарантій безпеки держави, проведення структурних реформ, здатності захистити кордони та забезпечити мир як на своїй території, так і в європейському регіоні стали провідними векторами її реалізації. Реформа системи національної безпеки й оборони, судова реформа, реформа правоохоронної системи визнавалися першочерговими. Підвищення обороноздатності держави, реформування Збройних

Сил України (далі – ЗСУ) та інших військових формувань України, розвиток оборонно-промислового комплексу, оновлення доктринальних і концептуальних підходів до забезпечення національної безпеки визначалися як напрями його реформування. Проте без реалізації принципів верховенства права неможливі визначені в межах судової реформи та системності оновлення чинного законодавства, відповідність вимогам європейської системи цінностей і стандартів захисту прав людини [1]. І як зазначив С. Дукару, вони є доволі глибокими, направлені на євроатлантичну інтеграцію, спрямовані на такий високий рівень практичної співпраці України з Євросоюзом, якого до цього ніколи не було [2]. Але судити про їхню ефективність можна лише в комплексному підході.

Будь-яке пізнання неможливе в ізоляції. Воно має досягатися через призму вивчення іншого досвіду. Урахування інших позицій, специфіки регулювання їх особливостей надаватиме об'єктивності наявним проблемам і допомагатиме обирати ефективніші шляхи їх вирішення. Навіть за умови дуже доброго знання власного права вивчення специфічних рис інших систем здатне озброїти юриста унікальними ідеями й аргументами [3, с. 8]. Урахування іноземного досвіду є необхідним заходом. Будь-яка нація повинна вчитися в інших, переймати найкращий досвід, найцінніше. Але при цьому не слід втрачати власної автентичності. Слепе копіювання іноземного може призвести до катастрофічних результатів, негативних наслідків і непоправних помилок. Усе має бути адаптоване до вітчизняного законодавства з урахуванням його особливостей розвитку, становлення та специфічності національної ідеї й менталітету. Запровадженню нового має передувати насамперед ґрунтовне вивчення власного досвіду, його реалій і вимог сучасності. Випробуваний часом досвід, з погляду практики закордонного існування, з умілим поєднанням кожного, на канві власного законодавства сприятиме лише його власному розквіту й удосконаленню.

Дослідження питань військової безпеки, політики у сфері забезпечення національної безпеки, особливо в умовах руйнування системи світової та регіональної безпеки, принципів міжнародного права на фоні окупації частини території України, зумовлює перегляд доктринальних положень щодо формування та реалізації воєнної політики.

Зміцнення Української держави, створення якісно нової політики щодо захисту національних інтересів, утвердження прав і свобод людини й громадянина сприяло перегляду подальшого реформування системи національної безпеки й оборони. На міжнародно-політичній арені, в умовах нестабільної глобальної системи безпеки із забезпеченням стримування триваючої збройної агресії, питання розвитку сектора безпеки й оборони набувають актуальності. У межах адекватного та гнучкого реагування на постійні загрози, належного забезпечення та необхідності комплексного вдосконалення чинного законодавства з питань національної безпеки й оборони, професіоналізації сектору безпеки й оборони, реформування ЗС – у пріоритеті цієї сфери [4].

Як і в будь-якій державі, в Україні на ЗС покладаються основні зусилля щодо оборони, захисту суверенітету й територіальної цілісності, забезпечення стримування будь-якої збройної агресії та її відсічі, охорони території в її межах. На засадах вірності конституційному обов'язку та військовій присязі, верховенства права, єдиноначальності, постійної бойової та мобілізаційної готовності, додержання військової дисципліни на органи військового управління, командирів і начальників усіх рівнів покладається забезпечення їх дотримання. Цілісність реалізації зумовлює формування тенденцій конструювання національної правової системи. Досвід світової практики із забезпечення надійної охорони військового правопорядку в контексті сучасних правових систем, фактичного стану ЗС у їх політичній системі законодавчого регулювання стане в пригоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі проблемам забезпечення надійної охорони військового правопорядку в державі неодноразово приділялося достатньо багато уваги. Особливе становище держави в умовах сьогодення актуалізувало цей аспект. Увага вчених здебільшого сконцентрована на аспектах урегулювання питань підготовки військових фахівців з урахуванням досвіду антитерористичної операції в східних областях держави та напрямів їх удосконалення. Крізь призму кримінально-правового та кримінально-виконавчого дослідження вони не отримали достатнього висвітлення. Праці російських дослідників (Х.М. Ахметшина, В.В. Сивово, О.К. Зателєпина, Н.Ф. Кузнецової, А.І. Лукашової, А.А. Толкаченка, В.П. Щербакова) знайшли своє життєве втілення. Хоча й вітчизняні вчені (І.Г. Богатирьов, М.І. Хавронюк та ін.) частково зверталися до цих питань.

Тому в українських наукових працях наявні доволі великі прогалини із цих питань. Особливо це стосується правових аспектів нормативного врегулювання кримінальної відповідальності військовослужбовців крізь призму досвіду інших держав.

Метою статті є аналіз законодавства різних країн світу щодо нормативного врегулювання аспектів кримінальної відповідальності військовослужбовців крізь призму приналежності до правової сім'ї з особливостями закономірностей розвитку власного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У світовій практиці конструювання законодавчих норм у сфері регулювання кримінальної відповідальності військовослужбовців доволі диференційоване. Дослідження різних аспектів її формування, реалізація та сутність права через призму теоретичної конструкції, що охоплює цілісність і системність аналізу внутрішніх і зовнішніх відносин правового явища, неможливе без комплексного аналізу всієї правової сфери життя суспільства з виявленням найсуттєвіших закономірностей, що складаються між її частинами та у взаємодії з іншими суспільними явищами, а правова система, сформована під впливом об'єктивних закономірностей розвитку суспільства із сукупністю всіх його правових явищ, є його складовою частиною. Формування її в межах

держави чи соціальних систем різних країн, із диференційованим ступенем розвитку, за кількісними та якісними критеріями, під впливом об'єктивних історичних чинників, із різноманітністю елементів має доволі стійкий характер. На тлі існування великої кількості систем, із різнобарвністю характеру національної специфіки виникла їх класифікація на групи за певними критеріями. Єдність генезису, спільність форм права та їх співвідношення, ідеологічні основи й принципи, юридична техніка та схожість юридичних установ і юридичної практики, національно-історичні, техніко-юридичні та конкретно-географічні особливості, правова свідомість і культура суспільства мала на це значний вплив, а переслідування мети встановлення типової та сімейної приналежності, з поєднанням загальних ознак, елементів схожості та специфічних ознак національної правової системи зумовили їх уніфікацію.

Одні вчені визначили конструювання законодавчих норм у сфері регулювання кримінальної відповідальності військовослужбовців у системі романо-германської, англо-американської, традиційної правової, релігійної правової та соціалістичної правової сім'ї; інші – як прецедентний, нормативно-актний, релігійний і звичаєво-традиційний тип правової сім'ї; треті, поряд із романо-германською (континентальною) і англосаксонською (англо-американською) правовими сім'ями виокремлюють релігійно-традиційну, звичаєво-общинну та далекосхідно-традиційну правові системи. Не заперечуючи важливість кожної з них, з індивідуалізацією типології за диференційованими критеріями визначення, приєднаємося до позиції класифікації правових сімей за критеріями на романо-германську, англо-американську, релігійну правову та соціалістичну.

Законодавство у сфері регулювання кримінально-правових і кримінально-виконавчих відносин у разі вчинення військовослужбовцями протиправних злочинних діянь на тлі чіткості структуризації, пріоритетності нормативно-правового акта як основного джерела права, відрізняється тісним взаємозв'язком його застосування із законодавством у сфері регулювання порядку проходження військової служби (військового законодавства) і загальними нормами національного законодавства у сфері регулювання кримінально-правових і кримінально-виконавчих відносин. Система військових злочинів і порядок виконання покарань регулюється відповідними Кримінальними кодексами, спеціальними кодексами та самостійними нормативними актами в цій сфері.

Так, країни континентальної правової сім'ї відрізняються доволі розгалуженою системою регулювання таких відносин. Зумовлені історичними передумовами виникнення, вони концентруються в межах спеціальних законів із відокремленістю джерел військового (військово-пенітенціарного) права, наприклад, як у Франції та Німеччині. Відповідний баланс інтересів правосуддя та дисципліни визначається з урахуванням конкретної обстановки та потреб військової дисципліни. Специфіка військового правосуддя виникла ще за часів переходу від феодального ополчення до постійної

армії. Зі створенням постійної королівської армії, із розвитком військових правовідносин кримінальне законодавство поступово отримувало низку правових норм із розгалуженістю їх регулювання, що в подальшому викликало потребу їх кодифікування. У 1857 р. був прийнятий перший Кодекс військової юстиції Франції з комплексністю регулювання військових правовідносин нормами матеріального та процесуального характеру. Хоча тогочасні військово-кримінальні кодекси інших держав цим не відрізнялись, техніка його регулювання була прийнятною для англосаксонської системи права. Нині цей Кодекс продовжує зберігати тенденцію цілісності системи військової юстиції. Судові органи ЗС призначають покарання військовослужбовцям, керуючись принципами та нормами, прийнятими для судів загальної юрисдикції. Для країн Європи, держав колишніх колоній Франції військово-кримінальні кодекси, на кшталт Кодексу військової юстиції Італії чи Португалії, відрізняються комплексністю регулювання.

Положення врегулювання принципів організації та діяльності військових судів, повноваження військових жандармерій, необхідність підтримання суворої військової дисципліни виявляються в потребах кримінально-правових засобів. Із переходом на комплектування армії за професійним принципом у межах виконання специфічних завдань щодо забезпечення національної безпеки, високого рівня військової дисципліни в мирний і воєнний час, виходячи з концепції покори в армії, їх застосування стало стримуючим фактором для недопущення вчинення заборонених дій і досягнення дисципліни та порядку у військах. У країнах континентальної правової системи інших держав Європи наявність окремого кодексу для застосування його до військовослужбовців не є нормою.

Зазначене вище стосується й соціалістичної правової сім'ї. Прагнення розвиватися із забезпеченням інтересів панівного класу в час установаження диктатури пролетаріату вплинуло на позитивістський сенс права. Після зникнення останнього країни постсоціалістичного табору спрямували ідеологічну переорієнтацію своєї правової системи на демократичний шлях із незалежним розвитком одна від одної. Базуючись на ознаках романо-германської системи права, з визнанням її основним джерелом нормативно-правових актів, загального неперсоніфікованого їх розуміння, кодифікація була пріоритетом. Законодавство представників такого напряму відзначилося регулюванням кримінально-правових відносин щодо військовослужбовців у Кримінальних кодексах. Самостійна частина базується на положеннях загальних аспектів. Притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовців відбувається в межах єдиної системи покарань [5, гл. 9; 6, с. 265–278]. Зміни в економічному та політичному житті держав, необхідність інтернаціоналізації положень щодо відповідності міжнародним актам не вплинули на це. Зі встановленням кримінальної відповідальності за діяння, передбачені конвенційними й іншими нормами міжнародно-правових актів, що стосуються, зокрема, військових діянь [7, с. 109–114], кримінальне законодавство залишилося в межах свого існування.

Така позиція зумовлена необхідністю насамперед максимального зближення норм кримінального права у сфері регулювання правовідносин військовослужбовців із загальними його положеннями, а також забезпечення цілісності регулювання їх в єдиному документі. Крім того, для одних держав вона визначена відсутністю законодавчої можливості наявності інших кримінальних законів, окрім Кримінального кодексу (далі – КК) (Азербайджанська Республіка, Киргизька Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан, Російська Федерація, Болгарія, КНР, Литовська Республіка, Естонська Республіка, Латвійська Республіка), для інших – систематизацією врегулювання суспільних відносин кримінально-правового характеру єдиним документом поряд з урегулюванням аспектів кримінальної відповідальності іншими законами (Республіка Польща). Наслідуючи європейську континентальну систему кримінально-правового регулювання, зберігаючи національний досвід правотворчості та доктрини кримінального права, кожен із них залишив за собою автентичність права, охоплену одним актом урегулювання всіх суспільно небезпечних діянь.

Інші держави, наслідуючи європейську континентальну систему права, відзначились автентичністю регулювання своєї законодавчої системи на тлі впровадження сучасних змін у міжнародному суспільстві та положень міжнародного права. Зумовлена новим етапом конституційного будівництва з проголошенням принципово нових положень, казахська модель правової політики отримала пріоритетність позицій комплексності та взаємопов'язаності корекції кримінального й кримінально-виконавчого права в напрямках її оновлення. Акцентування збалансованості політики в поєднанні власного досвіду та практики з ефективними положеннями інших правових систем відобразилось у його модернізації. У межах констатації національного кримінального права двовекторність його розвитку (гуманізація законодавства в цілому щодо менш небезпечних для суспільства діянь у разі вчинення злочинів уперше, злочинів невеликої або середньої тяжкості, соціально уразливими групами населення, і її посилення щодо найбільш небезпечних для суспільства злочинів із поетапним скороченням кримінальної репресії та розширенням застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі) відзначилася цілісністю системи національного кримінального законодавства з відповідністю міжнародним нормам і договорам, ратифікованим державою в цих межах. Проте воно не знайшло свого належного відображення щодо військовослужбовців. Законодавець і на цей раз обмежився диференціацією окремих його положень без суттєвих змін [8, п. 17]. Конструктивні пропозиції залишилися в перспективі.

Особливості врегулювання кримінальної відповідальності військовослужбовців з унікальністю правової системи мають місце в законодавстві Китайської Народної Республіки (далі – КНР). На ґрунті філософсько-традиційних джерел права під впливом релігійної доктрини на праворозумін-

ня, із подальшими тенденціями розвитку у векторі західноєвропейських зразків на засадах континентального права вони заслуговують на увагу.

Правова система КНР як правова система далекосхідної групи права характеризується «соціалізмом із китайською специфікою». У ньому поєдналися риси права країн соціалістичної системи, норм давньокитайського традиційного права, принципів і норм міжнародного права. Особливості історичних умов розвитку, специфіка правової культури, концепції соціального розвитку відрізняють її від інших типів і підтипів континентальної правової системи.

Процес формування сучасної правової системи КНР розпочався на початку військової конфронтації в 30-х рр. ХХ ст. Після перемоги комуністичної партії й створення КНР ідеологія марксизму-ленінізму набула пріоритетного розвитку. Новоприйняті закони були повністю просякнуті принципами соціалістичної законності, панівною роллю держави та Комуністичної партії. Лише після завершення «великого стрибка» в політичній і правовій системі держави з ідеологічним тиском і конфронтацією з Радянським Союзом намітився курс на відповідні реформи та стабілізацію ситуації в державі. З прийняття Кримінального кодексу (01.07.1979 р.) розпочалися кроки до кодифікації. Набула поширення практика наявності поряд із ним інших законів для вдосконалення положень Кодексу. Нормами Тимчасового положення про покарання за злочини у сфері порушення військовослужбовцями своїх обов'язків (10.06.1981 р.) визначались особливості притягнення військовослужбовців до відповідальності. Але необхідність створення потужної армії, мобілізації військового контингенту, ополчення на випадок війни викликали потребу узгодження окремих положень щодо цього з політикою законодавчих нововведень. Оборонна доктрина КНР мала пріоритет проведення власної національної політики оборонного характеру. Глибокі зміни у світі зумовили появу нової концепції безпеки, міжнародної політики, економіки та безпекового порядку, що відповідали вимогам епохи. Взаємодовіра, взаємовигода, рівність і співробітництво стали її ядром. Укріплення оборони країни, протидія агресії, захист Батьківщини, захист мирної праці народу, участь у будівництві держави та служіння народові під гаслом «відбірна армія з китайською специфікою» стали головними завданнями ЗС Китаю. Усенародність масштабу, відповідність найвищим стандартам військової підготовки, здоровий стиль, сувора дисципліна підтримання належного рівня військової підготовки, навиків участі в бойових умовах у воєнних діях стали пріоритетами такої армії. Розвивалася концепція «народної війни» в оборонній системі сучасності. Розвиток духу патріотизму, сприяння оборонному будівництву, соціалістичній духовній культурі, розповсюдження та покращення навчання національної оборони підтримувалися правовими засобами. «Управління армією на правовій основі» стало головним меседжем ЗС КНР. Оборона держави й армійська організація повинні рухатися по рейках правопорядку. Будь-які зміни мають відбуватися саме в такому напрямку. У результаті в 1997 р.

був прийнятий новий КК КНР із доволі амбіційними планами. Уперше за історію КНР у КК були закріплені позиції самостійного нормативного врегулювання злочинів проти військового обов'язку в межах єдиного акта. У ньому знайшли своє відображення раніше діючі положення у сфері врегулювання злочинів проти оборони держави. Проте однакості в правовому полі його застосування немає. Правила, додаткові положення та рішення, прийняті постійним комітетом Усекитайського зібрання народних представників у сфері адміністративних покарань і адміністративних заходів, діють поряд із КК, хоча положення кримінальної відповідальності знайшли свою реалізацію в його нормах [9, с. 452]. Міжнародні договори й угоди, укладені КНР, стали джерелом КК. Притягнення до відповідальності військовослужбовців здійснюється на підставі КК КНР, а в разі жорстокого поводження з військовополоненими у воєнних умовах, нанесення травм цивільному населенню, грабежу – на підставі положень Женевської конвенції та двох Додатків до неї (1997 р.). Але в разі виникнення колізії між вітчизняними та міжнародними правовими нормами пріоритет залишається за останніми.

Таким чином, можна зазначити, що з розвитком суспільних відносин у державі, зміною пріоритетів в національній політиці держави кримінальне законодавство зазнало реформ. Система джерел права з його кодифікацією, визнання пріоритетності основного джерела у формі нормативно-правового акта, розуміння його сутності із застосуванням до невизначеного кола осіб є унікальними. Відображаючи романо-германську модель правової системи, менталітет китайців, їхня правова свідомість і правова поведінка залишилися в рамках традиційної конфуціанської концепції праворозуміння. Маючи найдавнішу історію, формування й еволюція КК здійснювалися в рамках тих історичних умов і філософських поглядів, які докорінно відрізняються від західних. Сприймаючи це, на ґрунті китайської дійсності система джерел, кодифікація, інші форми правотворчості західної моделі справили великий вплив на розвиток китайського суспільства. Процеси глобалізації в сучасному світі призвели до певної конвергенції правових систем. Держави запозичують правові елементи різних правових систем із кардинально відмінними правовими, ідеологічними, економічними, політичними принципами. Така ситуація створює підґрунтя для формування так званих «гібридних» правових систем, про що можна говорити відносно КНР.

Це стосується й релігійної правової сім'ї. Чимало зарубіжних і вітчизняних науковців виокремлюють її в особливий тип. Головним критерієм для цього слугувало державне визнання та забезпечення релігійних приписів. У межах мусульманського й індуського права розвинувся релігійний тип правової системи. Мусульманська правова сім'я (Іран, Ірак, Пакистан та ін.) та індуське право громад Індії, Сінгапуру, Малайзії виступали основними його сім'ями, хоча окремі вчені доповнювали його ще й іншими правовими сім'ями іудейського права, канонічного права, буддизму, індійського права та ін. Протягом багатьох віків правове регулювання цих дер-

жав визнавалося звичаєвим правом із традиціями й морально-етичними нормами свого народу. Саме Бог, а не держава визнавалися творцем права. Будь-які нормативні акти відігравали роль другорядного джерела. У пріоритеті було звичаєве право. Ігнорування законодавчого права позначилося на його реалізації, забезпеченні самокерованими суспільними структурами та вирішенні спорів у процесі процедур примирення. Структуризація була відсутня. Зовнішній вплив був зведений нанівець, а стабільність, консерватизм і нетерпимість до інших впливів були провідною ідеєю. Проте з часом, із загальним розвитком суспільних відносин, зміною економічних і політичних векторів розвитку держав, виникла потреба перегляду вже усталених правових позицій. Консервативні держави поступово та впевнено почали крокувати шляхом демократизації правових положень. Особливо яскраво це позначилося на правовому полі Республіки Ірак. Правова система держави на початку минулого століття зазнала суттєвих змін. Зі створенням самостійної держави, власної Конституції та законодавчих актів, на ґрунті монархічного впливу англійської влади Ірак спрямував свій вектор розвитку системи права на мусульманські традиції. Розвиток капіталістичних відносин, експансія останніх зумовила перегляд суті права, перманентний стан якого повинен був відповідати потребам сучасності та залишати позиції буржуазної правової форми. Формування нових законодавчих документів стало базою для Кримінального кодексу 1918 р. Його структуризація з особливостями окреслення покарань за принципами їх застосування (законністю, особистим характером і рівністю всіх перед законом) зайняла належне місце. Відповідальність військовослужбовців окреслилася в межах Військового кримінального кодексу.

Із державним переворотом і переходом на соціалістичні рейки розвитку правова система Іраку зазнала подальших змін. На це вплинуло установлення одноосібної диктатури, обмеження прав і свобод громадян, порушення міжнародних норм із прав людини. Авторитарність правління, «баасизація» суспільства, забезпечення єдиної влади й ідеології посилили політико-ідеологічну роботу серед військовослужбовців. Для тотальної концентрації армія займала провідне місце. Вона виступала інструментом для збереження важелів впливу та відсічі будь-яких загроз із боку інших рухів. Тому був запроваджений режим кастовості офіцерського корпусу, комплектування його «потрібним» офіцерством, тотальний контроль. Будь-яке ухилення, вступ чи навіть спроба вступу до інших політичних партій, блоків каралися дуже суворо. Діяння з політичних мотивів, а також порушення політичних прав громадян каралися довічним позбавленням волі. Участь, приналежність до будь-якої іншої партії, політичне членство в ній, взаємозв'язок із нею, допомога в її діяльності чи від її імені визначалися найтяжчим злочином. Ухилення від установленого курсу супроводжувалися «зачищенням» небажаних представників. Розгалужена система органів державної безпеки реалізовувала це з використанням жорстоких методів придушення опозиційних проявів. Тимчасова Конституція 1970 р.

закріплювала таку політичну систему суспільства. Установлення потужної й ефективної вертикалі державної влади з єдиним партійно-державним механізмом, керівною роллю Партії арабського соціалістичного відродження передбачало створення єдиної арабської держави із соціалістичним устроєм. Крізь її пута здійснювалося тотальне управління та контроль за армією. У межах Ради революційного командування влада президента узурпувалася в головних посадах держави. Йому підпорядковувалося здійснення правотворчості, прийняття законів та інших актів щодо діяльності МО, національної безпеки, мобілізації в країні. Відповідно не могло йтися про розвиток кримінально-правових відносин.

Зі вторгненням на територію Іраку американських збройних формувань, поваленням правління Саддама Хусейна, ліквідацією беззаперечної однопартійності управління країною правова система знову зазнала змін. Існування в окупаційному режимі зумовило появу компромісу між нав'язуванням провідних ідей західної моделі й принципами традиційних норм арабської країни. Прийняття Кодексу військової дисципліни стало одним із таких кроків. Урегулювання питань правового та процесуального порядку разом із підтриманням військової дисципліни було провідною ідеєю. Норми кримінального права, юрисдикція цивільних і військових судів, судовий розгляд і виконавче провадження визначалися порядком виконання та його забезпечення відповідним військовим командуванням.

ЗС і органи національної безпеки регулювали свої правовідносини за відсутності дискримінації та їх виключення з контролю цивільної влади. Використання їх у вирішенні політичних справ із втручанням у політику держави, участю в зміні влади, для придушення народу на тлі їх загальної деполітизації було прямо заборонене. Питання врегулювання військової служби окреслилися законодавчим порядком, зокрема й щодо діяльності військової юстиції. Регулювання кримінально-правових і кримінально-виконавчих відносин стосовно військовослужбовців знайшло свій вияв у новоприйнятому після Конституції Іраку Військово-кримінальному кодексі. Поряд із джерелами кримінального права КК й Конституції положення Військово-кримінального кодексу знаходять свою реалізацію в бланкетності окремих його норм щодо врегулювання кримінальних покарань із виключністю їх реалізації стосовно військовослужбовців. Дотримання релігійних норм також мало місце.

Таким чином, можна зазначити, що Ірак як одна з консервативних арабських держав, починаючи із зародження своєї самостійності, формування державності, постійно перебуваючи під чийось впливом, на шляху до прогресивності розвитку не втрачала елементів мусульманського права. Західноєвропейське орієнтування на французьке законодавство, ідеї політичного та релігійного плюралізму, американський вплив на сформоване віками, усталене традиційне мусульманське право завжди мали місце. Запровадження нових правових традицій на власному ґрунті національної системи отримало виокремлене регулювання кримінально-правових і кри-

мінально-виконавчих відносин щодо військовослужбовців у самостійному правовому визначені. Домінування європейських положень змішалось з «плюралізмом правових культур» [10, с. 13].

Вплив інших правових систем на розвиток законодавства держав, які перебували під їхнім впливом, спостерігається і в англосаксонській правовій сім'ї. Англійська система права вплинула на законодавство США, країн Британської Співдружності, інші держави. Розвиваючись у векторі структуризації права (загальне, справедливості та статутне право), за відсутності мінімізації втручання римського, воно почало наближуватися до ознак романо-германської правової системи. Був відсутній традиційний поділ на публічне та приватне, імперативне та диспозитивне право, існувала класифікація за галузями, кодифікація з пануючою доктриною «верховенства права» (rule of law). Найбільш яскраво це відбилося в праві Великої Британії.

За наявності доволі розгалуженої системи джерел у кримінальному праві виокремилася така галузь, як воєнно-кримінальне право. Регулювання системи злочинів, урахування їх підсистем і елементів у мирний період і період ведення війни отримали комплексність правової дії кримінально-правового, процесуального та службового характеру. Тривалий шлях становлення був направлений на активний пошук адекватного відображення в правовій формі потреб класового розвитку держави, життєдіяльності її воєнної організації. Сталість політичних інститутів, традицій, прагматизму правосуддя, ефективності реалізації питань пенітенціарії викликала інтерес до воєнного кримінального права держави.

Із метою повернення засуджених військовослужбовців після відбування покарання у військово-виправних закладах до подальшого проходження ними військової служби, із переходом на військову службу за професійним принципом комплектування, покарання зацентрували свою дію на покорі та дисципліні у військах [11, с. 334]. Низка документів (Закон про армію, Закон про Військово-повітряні Сили, Закон про дисципліну у Військово-Морському флоті), які часто називають Службою дисциплінарних актів, стали їхніми основними джерелами. Меседж комплексності вирішення питань військової дисципліни з урегульованістю щодо всіх видів ЗС став основним у нормативності його визначення. Розгляд справ перебував у компетенції військових судів Британії з підконтрольністю їх військовому командуванню. Оскільки є необхідним оперативне реагування на питання кримінально-правового аспекту забезпечення протиправних проявів у військах, мобільність їх затвердження главою держави, то спостерігається тенденція звернення до інших нормативних актів у сфері оборони та національної безпеки, прийнятих органами управління щодо врегулювання питань кримінальної відповідальності та покарання військовослужбовців із доповненням і конкретизуванням окремих норм законів із цих питань. Пролонгація дії таких законів спрямовувалася на єдність їх розуміння та тлумачення.

Із подальшим реформуванням у сфері військово-кримінального законодавства ці документи набули нових ознак із комплексністю їх дії на ґрунті раніше чинних законів у сфері військової дисципліни. Схвалений Закон про Збройні сили (Armed Forces Act 2006), замінив самостійні положення про службову дисципліну й став єдиним документом у сфері регулювання кримінальної відповідальності військовослужбовців. З уніфікацією єдності правових основ здійснення правосуддя в армії всі роди військ ЗС держави отримали єдиний механізм кримінально-правового регулювання та правила військового судочинства. Питання військової дисципліни та правопорядку визначалися в комплексності їх розгляду. Досягнення єдиної дисципліни під час виконання службових операцій, бойових завдань і розслідування справ у разі порушення дисципліни стало основною ідеєю. Гармонізація положень Закону відбилась у поєднанні норм матеріального та процесуального характеру у сфері кримінального, адміністративного та воєнного права. Регламентация злочинів щодо їх розслідування та проведення судового розгляду отримала специфіку нормативного регулювання виключно стосовно військовослужбовців [12]. Із пріоритетом норм матеріального права цілісність системи розслідування отримала самостійність існування в окремій галузі права.

Аналогічна тенденція простежується й у правовій системі США. Базуючись на положеннях англійського права, з розвитком воєнних правовідносин кримінальне законодавство зазнало суттєвих реформ. Із прийняттям у 1950 р. Єдиного кодексу воєнної юстиції, регулювання останніх вийшло на новий рівень реалізації. Управління континентальною армією регламентувалося низкою документів (Статутом Війни; положеннями уряду, дисциплінарними законами щодо регулювання діяльності берегової охорони в системі військової юстиції), що сприяло єдності правового регулювання для всіх видів ЗС. Комітет, який брав участь у його створенні, доклав максимум зусиль до того, щоб система військової юстиції була однаковою й оперативною для всіх служб, забезпечувала повний захист прав усіх осіб, що підпадають під його дію, під дію в період війни та в мирний час. Кодекс став компромісом між бажанням ліквідувати командний вплив і повністю захищати обвинувачених і належним чином підтримувати військову дисципліну та правопорядок у ЗС [13, с. 10].

Створення єдиної системи управління воєнною юстицією для всіх видів ЗС стало пріоритетною ідеєю. Закони у сфері регулювання військової дисципліни об'єдналися. Кримінально-правові, процесуальні та дисциплінарні положення отримали єдність регулювання. Цілісність і єдність системи судів із повноваженнями для всіх ЗС, процесуальний порядок розгляду справ (кримінальних і дисциплінарних), можливість їх перегляду, повноваження військового командування та накладання стягнень на підлеглих із повноваженнями посадових осіб армії в кримінальному судочинстві відзначилися в його структурі. Відповідальність за

державні, військові та загальнокримінальні діяння була визначена в самостійному регулюванні, хоча для її реалізації вимагалось звернення до інших документів – Керівництва для військових судів, нормативних актів президента й вищого командування (міністра оборони та міністрів інших видів ЗС держави) та ін.

Керівництво військових судів, зокрема, надало рекомендації для судового розгляду стосовно всіх видів ЗС у їх тісній співпраці з різними службами: прокуратурою, судами, службою пробації, службою жертв і свідків, захисників військового суду та ін., проте за виключністю їх «незалежності та неупередженості». Сприяння сучасному, справедливому управлінню військовими судами, підвищення ефективності діяльності останніх, справедливості їх роботи зі створенням більшої впевненості в системі військового правосуддя, довіри й поваги до неї визначалося в стратегічних цілях. Це координує, адмініструє та забезпечує підтримку всіх судових процесів, сприяє створенню детального та надійного статистичного, бюджетного та документального звіту про всі відповідні справи, а в разі необхідності підтримує її роботу та виконавчу діяльність.

Цілісність нормативного врегулювання воєнних правовідносин у різних сферах їх виникнення відобразилася й у кримінально-правовому аспекті. Зі встановленням диференційованої відповідальності військовослужбовців за положеннями «каральних статей» Кодексу в разі порушення військової дисципліни, правопорядку та вчинення діянь, що дискредитують ЗС країни, нормативність урегулювання покарань із виключністю зарахування їх до винних не отримала належного висвітлення. Останні сформулювалися в загальних правилах єдності їх розуміння та засвоєння щодо призначення відповідного покарання.

Так, приміром, у разі призначення покарання у вигляді позбавлення волі до засудженого може бути застосоване таке додаткове стягнення, як звільнення з посади. Відбування покарання у вигляді позбавлення волі може бути здійснене шляхом поміщення особи у в'язницю, що знаходиться під контролем ЗС, або в будь-який інший пенітенціарний чи виправний орган, який не знаходиться під його контролем, проте за аналогічним порядком і режимом відбування покарання. Каторжні роботи до військовослужбовців не можуть застосовуватися в разі відсутності їх у вирокі суду, але застосувати їх в якості частини вироку дозволено командирові. Крім того, за наявності переконливих причин відповідний міністр вправі призупинити виконання вироку або замінити його на адміністративну форму виконання рішення, винесеного відповідно до вироку військового суду [14, с. 58, 74].

Висновки. Таким чином, можна сказати, що конструювання законодавчих норм у сфері регулювання кримінальної відповідальності військовослужбовців має диференційовану тенденцію їх визначення з урахуванням приналежності до відповідної правової системи й особливостей історичних умов їх зародження. Сформовані під впливом об'єктивних за-

кономірностей розвитку суспільства, вони отримали власні правові тенденції з урегулюванням військово-правових відносин у цілісності кримінального права чи його комплексності в якості самостійної галузі права. Це наклало відбиток і на визначеність системи покарань із виключністю їх застосування до військовослужбовців, а з урахуванням приналежності до правової сім'ї, особливостей розвитку національного законодавства отримало диференційованість урегулювання.

Перспективами подальших розвідок є дослідження особливостей нормативного врегулювання системи покарань щодо виключності їх застосування до військовослужбовців з урахуванням приналежності до відповідної правової сім'ї.

Література:

1. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 // Офіційний вісник Президента України, 2015. – № 2. – С. 14. – Ст. 154.
2. У НАТО вважають Україну наріжним каменем в євроатлантичній безпеці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <file://localhost/d:/покарання/робота/Розділ%204/У%20НАТО%20вважають%20Україну%20наріжним%20каменем%20в%20євроатлантичній%20безпеці.mht>.
3. Богатирьов І.Г. Порівняльне кримінально-виконавче право : [навч. посібник] / І.Г. Богатирьов, І.М. Копотун, М.С. Пузирьов. – Київ : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2013. – 140 с.
4. Про рішення Ради національної безпеки й оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015 // Офіційний вісник Президента України, 2015. – № 13. – С. 50. – Ст. 874.
5. Уголовный кодекс Республики Беларусь : Закон Республики Беларусь от 9.07.1999 г. № 275-3 // Кодексы республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://уголовный-кодекс.бел/>.
6. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. А.И. Лукашова, пер. с болг. Д.В. Милушева, А.И. Лукашова. – СПб : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 298 с.
7. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред. А.И. Лукашов, Н.Ф. Кузнецова ; пер. с польск. Д.А. Барилевич. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 234 с.
8. Концепция проекта Уголовного кодекса Республики Казахстан (новая редакция) // Институт современного развития. Центр правовых и экономических исследований. LECS-ЦЕНТР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lecs-center.org/index.php?option=com_content&view=article&id=263%3Adraft-concept-cc-kazakhstan&catid=34&lang=ru.
9. Уголовный кодекс КНР // Интернет-представительство ООО «Лигал Уэй» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legal-way.ru/other45.php>.
10. Аль-Брайчат Салман Давуд Салман. Традиції і новації системи права сучасного Іраку : автореф... канд. юрид. наук / Салман Давуд Салман Аль-Брайчат. – Одеса, 2015. – 20 с.

11. Толкаченко А.А. Правовые основы исполнения уголовных наказаний, применяемых к военнослужащим : дисс. докт. юрид. наук / А.А. Толкаченко. – Москва, 1997. – 490 с.
12. Armed Forces Act 2006 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/52/pdfs/ukpga_20060052_en.pdf.
13. The background of the Uniform Code of Military Justice // Prepared at the Judge advocate General's School U.S.ARMV [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/background-UCMJ.pdf.
14. Uniform Code of Military Justice // Cornell Law School/ Legal Information Institute [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/10/subtitle-A/part-II/chapter-47>.

Николаенко Т. Б. Сравнительный аспект исследования законодательства зарубежных стран по нормативности урегулирования уголовной ответственности военнослужащих

Аннотация. В статье проводится исследование особенностей конструирования законодательных норм в сфере регулирования уголовной ответственности военнослужащих с учетом принадлежности к соответствующей правовой системе. Анализ каждой из них способствовал формированию авторского видения существования национальных правовых тенденций по урегулированию военно-правовых отношений в целостности существования уголовного права или его комплексности в качестве самостоятельной отрасли права.

Ключевые слова: комплексность нормативного урегулирования, принадлежность к правовой семье, особенности развития национального законодательства, уголовная ответственность военнослужащих.

Nikolaienko T. Comparative aspect of the foreign countries' legislation researching on the military's criminal liability standard regulation

Summary. The article deals with the research on the peculiarities of legal standards formation in field of military's criminal liability regulation in view of the appurtenance to a certain legal system.

To provide high-quality national policy in field of national interests protection, human and civil rights and freedoms affirmation the updating of the further national state security and protection system reformation has been defined. Within adequate and flexible reaction to constant threats, proper provision and the necessity of complex national legislation improvement on national security and protection they have been outlined as priority.

The author has conducted the comparative analysis within the research on this direction standard regulation through the prism of foreign experience in view of the countries' appurtenance to a certain legal system.

It has been established that the world practice legal standards formation in sphere of the military's criminal liability tends to be varied. Their research demanded integrity of the approach to the systemacity of the analysis of legal phenomenon's inner and outer connections with identifying its most substantial patterns.

Analysis of each of them facilitated the author's view formation on existing own legal trends on military and legal relations regulation in integrity of criminal law existing or its complexity as a separate branch of law.

Key words: standard regulation completeness, appurtenance to legal system, national legislation development peculiarities, criminal liability of the military.